

VALORILE SPIRITUALE – DETERMINANTE ALE SPECIFICULUI PREZENȚEI OMULUI ÎN LUME: REFLECȚII ALE LUI C. NOICA ȘI N. STEINHARDT

Svetlana Coandă, dr. hab. în filos., conf. univ.

Universitatea de Stat din Moldova

THE SPIRITUAL VALUES - DETERMINANTS OF THE SPECIFIC PRESENCE OF HUMAN IN THE WORLD: REFLECTIONS OF C. NOICA AND N. STEINHARDT

In this article are analyzed the reflections of the Romanian philosophers Constantin Noica and Nicholas Steinhardt on culture as a special medium in which the self-development, identity and originality of man develop. They considered that is an imperative of time when the spiritual values prevailed over material values. C.Noica and N.Steinhardt teach us how to give meaningfulness to life, to eliminate injustice, hatred, envy, and to promote freedom, justice, courage, love. Namely, spiritual values determine the specificity of human presence and value in the world, they have said.

Prioritatea valorilor spiritului a fost dominantă tematică în opera filozofilor români Constantin Noica și Nicolae Steinhardt. Afirmarea ființei umane se produce prin ridicarea omului la cultură, la creația de valori, menționau ei. Cultura este un mediu special, fără de care nu s-ar produce devenirea sinelui, a identității și originalității omului: „Așa cum trăiesc viețuitoarele în apă sau aer, omul trăiește în cultură” [3, p.118].

În lucrarea Simple introduceri la bunătatea timpului nostru, C.Noica descrie, în calitate de trăsături definitorii ale culturii, următoarele: „cultura” vrea să însemne, la început, păstrare a ce s-a dobândit; apoi, viață a spiritului în tiparele a ceea ce a fost găsit bun în trecut; și abia în ultimul rând, dacă lucrul e cu puțință, creație nouă, una care să nu desființeze vechiul, sau atunci să-l răstoarne cu o violență spirituală ale cărei legi nu se cunosc” [4, p.93]. Așadar, tradiția și inovația sunt caracteristici complementare ale culturii.

Cultura națională e înțeleasă de C.Noica în strânsă unitate cu cultura europeană; ele sunt unite prin scopuri și valori comune. Concluzia lui C. Noica este că cultura europeană nu e o cultură ordinară, ci arhetipul oricărei alte culturi, înțeleasă ca manifestare deplină a umanului. Cultura europe-

ană conține în sine sursele depășirii momentelor de criză – prin transfigurarea lor spirituală. Este un imperativ al timpului ca valorile spirituale să prevaleze față de cele materiale, menționa Noica. Civilizația va fi în pericol atât timp cât realizările economice nu vor fi puse în slujba forțelor creatoare ale omului, atât timp cât preocupările de ordin material vor părea mult mai importante decât cele ale spiritului. Trebuie să renunțăm la contrapunerea acestor două tipuri de valori și să le gândim în întrețeserea lor în spirit: - în planul cunoașterii spre lumea transcendențială; - în planul credinței spre lumea transcendenței, susținea el.

În lucrările sale, C.Noica accentua însemnătatea și rolul valorilor spirituale personale, individuale. El vorbește despre Mathesis, care, fiind expresia atotcuprinzătoare a unei discipline a spiritului însuși, a ordinei și a măsurii, îl orientează pe om spre a „pune ordine în natură, în societate, în ființa proprie” [5, p.74]. Dacă vrei să pui lumea din jurul tău în ordine, trebuie mai întâi să te pui pe tine în ordine. Dacă vrei să piară dezordinea exterioară, trebuie mai întâi să faci ordine în omul lăuntric care ești tu însuși. Individul nu trebuie să trăiască la întâmplare, rigoarea trebuie să pătrundă în intimitatea lui, în sufletul lui, în corpul lui, menționa Noica. Deoarece, prin spirit, ca atitudine logică, omul se poate șlefui în permanență, iar prin spiritualizare ca interiorizare neconținută a lumii din afară individul va tinde să ajungă o personalitate. Prin înăbușirea patimilor individuale și prin interiorizarea mediului culturii din care face parte, individul se sporește pe sine, spiritualizându-se. Individul este numai întru cât ființa lumii devine a sa prin această trecere a mediului extern în mediul intern. Concluzia la care ajunge C.Noica este că singura bucurie autentică este cea culturală. Doar cultura și filosofia, ca una dintre formele culturii, sunt capabile să contribuie la înlăturarea sterilității spiritului și la realizarea tuturor posibilităților sădite în om. „Filosofia spune lumii ce e bolnav și ce e sănătos în ea”; filosofia și filosofarea au rolul de medicina entis - tratarea spiritului, fiind capabile să contribuie la înlăturarea maladiilor spiritului, să evidențieze „ce este în carență și ce poate duce la împlinire, sau ce anume înseamnă împlinire ontologică”, menționa C.Noica [5, p.270].

În lucrarea Mathesis sau bucuriile simple, C. Noica evidențiază două tipuri de cultură, aflate în opoziție. Prima el o numește cultura de tip geometric, caracterizată prin ordine, creație, veșnicie, adevăr, iar a doua - cultura de tip istoric, aflată sub semnul destinului și al efemerității. În conformitate

cu aceste două tipuri de cultură, C.Noica distinge oameni care se risipesc și trăiesc de azi pe mâine și oameni, care sunt puțini, dar care „s-au trudit să facă din viața lor o dovadă și un adevăr”, adevăr care conține ideea de ordine [1, p.29]. Istoria este risipire, cheltuire fără sens a energiilor spirituale, un drum fără întoarcere, scria C.Noica în cartea sa. Omul în istorie se lasă „furat” de devenire, și nu de orice devenire, ci de una care-l îndepărtează de esența sa, care e căutarea cu orice preț a unei ordini spirituale – ordinea ideilor. Realitatea istorică e schimbătoare și fantomatică, omul se lasă „născut, trăit și asasinat”, fără drept de apel, de faptele la care nu participă decât ca un actor care nu întotdeauna își cunoaște rolul. Istoria alterează spiritul, îl face să uite de sine. Ar trebui să încercăm, odată, o rezistență împotriva istoriei, împotriva curgerii, împotriva vieții joase”, spunea C.Noica în această lucrare. Bogăția vieții, cu tot cu adevărul ei, nu se regăsește în fâșiile de realitate pe care nu le putem parcurge, istoric, niciodată în întregime, ci în ideea care ordonează. În idee nu trăiești o singură viață, ci toate viețile posibile, nu atingi numai suprafața vieții, ci intri în interiorul ei și o refaci, oferindu-i spiritul tău drept conținut.

Anume de aici, menționa el, reiese diferența între cele două culturi, două moduri de viață: alegerea între a face ceva cu viața sau a te lăsa făcut de ea, alegerea între istorie și ordine, între istorie și geometrie, între istorie și adevăr. Îndemnul, crezul fundamental al lui C.Noica este „Să nu te lași făcut!”; să alegi să preferi în locul modului istoric, „în care primează destinul, durata specifică și moartea”, spiritul matematic, în care „primează creația liberă, generalitatea și veșnicia” [1, p.34]. Pentru a reuși el propune o filosofie a cărei esență este simplificarea vieții și teza „mai puțin”. Aceasta și este, în viziunea lui C.Noica, *Mathesis universalis* - știința universală a vieții, care promovează simplitatea și introduce omul într-o dimensiune a bucuriilor generale, simple și vaste. Oamenii bogați, scria C.Noica, sunt dominați de bunurile lor, de bogăția lor; ei „nu mai dau nimic”, „nu mai creează nimic”, nu știu în ce să creadă, nu trăiesc în ordine și adevăr [1, p.30]. Oamenii săraci, „cu mai puțin” – au un sens, un ideal al lor, nu sunt dominați, obsedați de bunurile materiale, își simplifică viața prin apropierea de idei, ridicând particularul spre universal și creând astfel suportul (limbajul universal) prin care oamenii s-ar putea înțelege unii cu alții. Incorporarea ideilor și modificarea vieții prin simplificare duc omul în planul adevărului, al ordinii, îl introduc, în așa mod, în bucuriile simple și vaste; îl ridică la

dimensiunea universalului.

Așadar, simplitatea vieții este pledoaria pentru ordine, adevăr, creație și veșnicie – bucurii simple și vaste, ce denotă o apropiere a lui C.Noica de morala creștină, care, de asemenea, promovează simplificarea vieții și evitarea exceselor. Bucuriile simple sunt firești, însă dacă ele sunt „prelungite”, are loc „căderea în exces” sau „căderea în păcat”, atenționa și prevenea Constantin Noica. Astfel, de la plăcerea simplă de a mânca, a bea și a vorbi prin exces se ajunge la lăcomie și trăncăneală; mândria și demnitatea prin exces se transformă în trufie; odihna, meritată după muncă prin prelungire poate să treacă în lene etc. Mari vicii sunt invidia, zgârcenia și risipa, care pot conduce la nedreptăți și crime. Iar plăcerile simple și virtuțile asigură fericirea – o bucurie mai mare decât cele simple, fundamentată pe dragostea față de oameni.

Putem face concluzia, deci, că în viziunea lui Constantin Noica, *Mathesis universalis* este o dialectică a spiritului, cea care dă un sens logic vieții, o axează pe creație, pe valori generale și eterne. Valorile spirituale primează, ele determină specificul prezenței omului în lume, autoafirmarea și devenirea lui. Anume valorile spirituale trebuie să ne arate nu numai ce suntem, ci și ceea ce aspirăm să fim, să devenim. Ele promovează constant noul, punerea realizărilor economice și a preocupărilor de ordin material în slujba forțelor creatoare. Omul are o natură specifică, ireductibilă; el tinde spre dragoste, libertate, spre ordine și înțelegere cu sine și cu semenii, ținând seamă de valoarea prezenței fiecărui om în lume, tinde spre bine, dreptate, toleranță, solidaritate. Aceasta și este acea axă, acea *Mathesis universalis*, care asigură legătura între generații și comunicarea dintre culturi.

De rând cu filosofia, după cum se observă bine din cele relatate mai sus, C.Noica evocă și potențialul umanist al religiei creștine, manifestat prin valorile morale pe care le promovează aceasta. Nu doar intelectul este creator de ordine, ci și voința, scria el în lucrarea *De caelo*. Încercare în jurul cunoașterii și individului, Ordinea nu mai trebuie să-i fie prescrisă omului modern din exterior, ea trebuie să irumpă din lăuntru, din „cerul moral” al creștinismului, înțeles ca „îndemn lăuntric la desăvârșire”.

În continuarea reflecțiilor sale, C.Noica accentua că, deși cultura noastră se numește „o cultură minoră”, aceasta nu înseamnă inferioritate calitativă: „Cultura noastră populară, deși minoră, are realizări calitativ comparabile cu cele ale culturilor mari. Și știm că avem în această cultură populară o

continuitate pe care nu o au cele mari” [2, p.7]. Cel mai bine vorbește despre cultura minoră Lucian Blaga, „un adevărat filosof în înțelesul occidental al cuvântului, creator de sistem și de valori filosofice proprii”, - menționează C.Noica. L.Blaga face elogiul satului românesc – „cel mai bun rezervor de creație românească înaltă” și apreciază cultura minoră ca fiind de aceeași calitate spirituală cu cea majoră, pentru că e purtătoarea unei matrice stilistice – „pecetea adâncă a neamului românesc” [2, p.29]. Dezvoltarea culturii românești se va manifesta în „continua noastră umanizare întru sublimul uman” – scop suprem comun pentru întreaga cultură europeană.

Consonant cu ideile lui C.Noica era N.Steinhardt - de asemenea, o personalitate remarcabilă a culturii românești. Nicolae Steinhardt a fost prietenul și discipolul lui C.Noica, pentru care a avut toată viața, un deosebit atașament și despre care spunea: „în afara părinților mei, e omul care mi-a influențat cel mai mult viața“. Asemenea maestrului său spiritual, N.Steinhardt considera că rostul oricărei vieți, destinul fiecăruia constă în rodnicia talentului din sinea fiecăruia, rodnicie ghidată de valori autentice.

Lucrările lui N. Steinhardt, în primul rând, Jurnalul fericirii, constituie o pledoarie pentru umanism și dreptul omului de a gândi liber, inclusiv într-un regim totalitar (cercetătorii compară această lucrare a lui Nicolae Steinhardt cu Arhipelagul Gulag al lui Alexandr Soljenitșin).

O problemă de mare importanță, ce îl preocupa pe N.Steinhardt și e reflectată în cărțile sale, în special, în Jurnalul fericirii, este problema păstrării demnității, a capacității de a nu ceda, de a nu accepta denunțul de către omul constrâns de diversele forme de încarcerare a sistemul totalitarist, într-un cuvânt, de a-și păstra libertatea, situație în care s-a aflat el însuși în decurs de mulți ani ca deținut politic. N.Steinhardt indică mai multe soluții pentru depășirea „terorii istoriei”, pentru ieșirea din „universul concentraționar”, dar o alege pe aceea a credinței în Dumnezeu, care-i aduce în inimă liniștea sufletească de care avea mare nevoie.

Fiind în detenție, N.Steinhardt nu doar că nu și-a pierdut însușirile morale, ci chiar și-a șlefuit caracterul, a văzut lumea din altă perspectivă, fapt ce l-a determinat să prețuiască altfel omul. S-a convertit la ortodoxism, considerând creștinismul religia fericirii și a rămas în permanență fidel umanismului și valorilor morale fundamentale. Nicolae Steinhardt nota că „a da este nespus mai euforic decât a primi”, că „dăruind vei dobândi”, că marii creatori precum Dickens, Tolstoi, Eminescu sau Shakespeare sunt, în

ultimă instanță, „distribuitori de fericire”. Deviza sa ar putea fi sintetizată, așa cum arată una din cercetătoarele operei sale, Maria Cogălniceanu, în patru cuvinte: rigoare, ordine, muncă și credință.

Dorim să accentuăm că, în ansamblu, concepțiile lui N.Steinhardt țin de filosofia morală, asemenea filosofiei lui Socrate. Astfel, în Jurnalul fericirii el analizează și apreciază lumea prin prisma a două valori morale: suferința și iubirea. Prin prisma acestora, gânditorul român conturează, scoate la iveală și condamnă răul social - cruzimea, trădarea, lașitatea - și apreciază și elogiază demnitatea morală a individului, care poate fi menținută chiar și în cele mai oribile situații și circumstanțe. N.Steinhardt e dureros surprins și înfiorat de faptul, cât de jos poate să decadă omul în condiții de detenție, cât de activă este suspiciunea, ce ură sălbatică poate provoca umilirea individului. Despre toate acestea N.Steinhardt vorbește, însă, cu înțelegere și dragoste. El nu-l condamnă pe omul în suferință, îi iartă dinainte slăbiciunile, căderile și consideră, ca și Kierkegaard, că contrariul păcatului este libertatea. Dă-i omului libertatea și el va fi mai puțin păcătos. Autorul Jurnalului fericirii adaugă, la ideea lui Kierkegaard, sugestia credinței. Omul nu-i fericit doar cu libertatea, cu inteligența și știința lui, dacă nu are în el credință și, ca s-o aibă, trebuie să știe s-o caute și, când a găsit-o, se roagă la Dumnezeu să-i ajute necredința lui.

Observăm că experiența crudă prin care a trecut Steinhardt nu l-a distrus moral, ci dimpotrivă, l-a călit și întărit în promovarea celor mai superioare valori: dragostea, caritatea, credința, cunoașterea etc. Situația lui e mult asemănătoare cu a lui Boethius, care, fiind în închisoare în așteptarea pedepsei, a scris Mângâierile filosofiei, unde accentua, de asemenea, că suportul principal pentru om îl constituie valorile morale, virtuțile, care îi permit omului chiar și în detenție să rămână liber și fericit.

Morala este, după ferma convingere a lui N.Steinhardt, esențială în toate actele spiritului. Gânditorul român apreciază iuțeala minții, puterea morală; desconsideră și respinge categoric „spiritul șmecheresc” și mărturisește că cea mai mare durere a lui este să vadă că lumea totuși merge spre șmecherie, fariseism, duplicitate. Desigur, virtutea supremă pentru N.Steinhardt este credința. Însă, menționa gânditorul, în consens cu imperativul kantian, ne rugăm lui Dumnezeu nu pentru a primi răsplata raiului, ci - „din dragoste pentru un Dumnezeu care s-ar putea să nu existe.” Deci, poate fi considerată credință adevărată, autentică doar credința abso-

lut liberă, fără constrângere, fără intenții meschine, doar din libera alegere, liberul arbitru.

Ca și predecesorii săi, în special B.P.Hașdeu, L. Blaga, C.Noica etc., N.Steinhardt, în lucrările sale, manifestă un profund respect pentru tradițiile spiritualității românești, evidențiind și remarcând cele mai esențiale valori păstrate în spațiul rural, printre care figurează: ospitalitatea, casa, vatra, căminul, locul de sfințenie, „păzitoarea“ casei - femeia, optimismul, setea de viață etc. Astfel, în lucrarea *Cultură și credință. Caietele de la Rohia (I-III)*, el scrie despre sătenii din Rohia, pe care-i vede ca un model al moralității: „De-aș fi întrebat care-i substantivul cel mai potrivit pentru a le defini atitudinea față de viață, aș răspunde fără șovăire: înrădăcinarea. Prin casa, bătaura și grădina lor – care laolaltă li-s vatră – prin biserica satului, prin locașul de veci al strămoșilor, prin locul de arătură ori de pășune, prin stână, prin orizontul lor limitat în kilometraj, dar nu și în potențe spirituale, sătenii din Rohia, din cât mi-a fost dat să cunosc din întreaga țară a Lăpușului, îmi apar din ce în ce mai limpede a fi înfiți într-o realitate cu desăvârșire nesordidă, neîngrăditoare, nesubjugată vorbelor fără conținut; într-o realitate afectivă amplă și cuminte, la jumătatea drumului (distanței) dintre cer și pământ... Un neam de oameni duri, negrăbiți în a-și acorda prietenia, stima ori încrederea, dar ospitalieri, surprinzător de manierați, neamăgiți, neîncrunțați, neposomorâți, iubitori de frumos și chiar de fâlnicie, darnici – și mai presus de orice deștepți (anevoie poți interpune un văl între ochii lor și realitate), ne iubitori de orice fel de fals idealism, cu gândul la o judecată unde vor fi luate aminte faptele, nu vorbele meșteșugite ori încâlcite”.

După cum am mai menționat, N.Steinhardt are multe în comun cu Socrate. Asemeni filosofului grec, N.Steinhardt considera înțelepciunea, cunoașterea și autocunoașterea, iuțeala minții ca fiind cel mai mare bine, cele mai mari virtuți care contribuie la formarea spirituală a omului, a personalității, iar prostia, ignoranța – cel mai mare rău, un viciu, un păcat. Pentru cine este înzestrat cu darul înțelegerii, prostia - măcar de la un anume punct încolo - este păcat: păcat de slăbiciune și de lene, de nefolosire a talentului, menționa el. Elementara deșteptăciune e o îndatorire, accentua gânditorul român. Dragostea implică iertarea, blândețea, dar nu orbirea și nu prostia. Identificându-se de cele mai multe ori cu marea răutate, slăbiciunea față de prostie este tot una cu a da mână liberă canaliilor, scria N.Steinhardt în *Jurnalul fericirii* [6, p.23].

O virtute, atât religioasă, cât și laică, este încrederea. Încrederea e calea morală a generării de persoane, menționa el. Numai omul își făurește semenii proporțional cu încrederea pe care le-o acordă și le-o dovedește. Neîncrederea e ucigătoare ca pruncuciderea; desființează ca om pe cel asupra căruia este manifestată. Purtând aproapei dragoste și acordându-i încredere, putem face din el o personalitate. Totodată, împotriva celor vicioși, ticăloși, făcători de rău, e necesar neîntârziat, cât mai repede de luat măsuri și de stârpit aceste porniri, se menționează în Jurnalul fericirii. Căci lumea, în viziunea lui N.Steinhardt, se împarte în oameni și ne-oameni. Aceștia din urmă răsplătesc binele ce li s-a făcut, atacându-și și sfidându-și binefăcătorii. Ni se cere de aceea multă atenție. Bune și frumoase sunt bunătatea și mărinimia, dar nu față de oricine. Nu-i drept și cuminte să ne lăsăm înșelați, batjocoriți și exploatați de ne-oameni. Bunătatea și mărinimia nu se confundă cu orbirea, cu prostia și naivitatea. Niciodată bunătatea și mărinimia nu trebuie să se prefacă în acea jalnică și absurdă slăbiciune care să îngăduie ne-oamenilor să calce în picioare cele sfinte și mărgăritarele. În acest context, N.Steinhardt enumără șapte păcate capitale care, în viziunea lui, sunt: Prostia, Recursul la scuze: Nu știu, n-am știut, Fanatismul, Invidia, Trufia, Turnătoria și Răutatea gratuită.

Pentru mulți dintre oameni, scria el, „marile acte de eroism și mucenicie sunt cu totul improbabile.” Dar gentilețea, răbdarea, politețea, bunăvoirea, stăpânirea de sine, stau la îndemâna oricui și oricând. De nefolos ne este a ne visa făptuitori de vitejii și jertfe fără pereche; util și izbăvitor ne este a da atenție mărunțișurilor și a ne purta constant în mod nobil, liniștit și răbdător. Unul din principiile sale era: biruința nu-i obligatorie; obligatorie e lupta.

De rând cu cele menționate mai sus, o noțiune, un concept fundamental în reflecțiile etico-morale ale lui N.Steinhardt este fericirea. Fericirea trebuie să fie o trăire deosebită, un extaz, o ieșire din viață, cel puțin pentru o clipă, menționa el. Și această clipă, acest catarsis, această purificare a sufletului despre care vorbește Aristotel, Steinhardt a simțit-o în cele mai vitrege condiții, aflându-se în închisoare, cunoscând frica, umilința și violența. Anume aceste condiții i-au acutizat sentimentul fericirii, când el cere și primește botezul creștin, după care „trăiește clipa existențială a fericirii”. „Pentru mine, mărturisise N.Steinhardt, creștinătatea se confundă cu o poveste de dragoste: o dublă îndrăgostire, de biserica creștină și de neamul românesc”. Convingerea lui era că omul are chiar datoria de a fi fericit:

Condiția căzută a omului este nefericită. Ceea ce nu înseamnă că nu avem dreptul la fericire. Ba și datoria de a fi fericiți. Creștinismul este o școală a fericirii. Cea dintâi datorie a unui creștin este să fie fericit.

Așadar, din reflecțiile lui Constantin Noica și Nicolae Steinhardt străbate convingerea că lipsa principilor morale și a credinței în Dumnezeu este cauza ratărilor din viața omului, a pierderii esenței umane. O societate bazată pe violență, minciună, viclenie, pe lipsa de încredere în oameni și lipsa de credință în Dumnezeu nu poate avea viitor.

Asemenea lui Socrate, care-i învăța pe discipolii săi filosofia vieții și a morții, Noica și Steinhardt ne învață cum să dăm un sens demn vieții, să înlăturăm nedreptatea, ura, ignoranța, invidia, trufia și să promovăm libertatea, dreptatea, curajul, bunătatea, iubirea. Valorile spirituale primează, ele determină specificul și valoarea prezenței omului în lume, menționau ei. Omul compensează precaritățile ființei sale prin creații culturale, prin promovarea virtuților. Marii noștri înaintați ne îndeamnă să ne trăim viața „în idee, fără rest, spre deosebire de alții care și-o sfârșesc în rest și care astfel merită să fie regretați” [7, p.10].

Reflecțiile și concluziile proeminenților gânditori români Constantin Noica și Nicolae Steinhardt sunt deosebit de actuale și valoroase, având un mare rol educațional și formativ pentru tânăra generație, o inestimabilă pondere și semnificație în devenirea ființei noastre personale și naționale.

Bibliografie

1. Noica Constantin. Mathesis sau bucuriile simple. București: Ed.Humanitas, 1992. 59 p.
2. Noica Constantin. Pagini despre sufletul românesc. București: Ed.Humanitas, 1991. 112 p.
3. Noica Constantin. Introducere în miracolul Eminescu. București: Ed.Humanitas, 1992. 383 p.
4. Noica Constantin. Simple introduceri la bunătatea timpului nostru. București: Ed.Humanitas, 1992. 263 p.
5. Noica Constantin. Jurnal de idei. București: Ed. Humanitas, 199. 493 p.
6. Steinhardt Nicolae. Jurnalul fericirii. Ediția a II-a. Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1992. 422 p.
7. Viața Românească, 1988, nr. 3.